

Bahodir OMONOV,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti, f.f.d (DSc).

E-mail:bakhodiron@gmail.com

O‘ZBEKISTON EKOLOGIK SIYOSATINING YANGI MODELINI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Annotatsiya

Maqolada ekologik globallashuv sharoitida O‘zbekiston ekologik siyosatining yangi modelini shakllantirish zaruriyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, milliy ekologik siyosat va jahon hamjamiyati amal qilayotgan xalqaro ekologik siyosat tamoyillari qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ekologik xavfsizlik, ekologik siyosat, tabiiy ofat, ekologik vaziyat, ekologik munosabat, ekologik muammolar, ekologik madaniyat, ekologik subyektlar, ekologik manfaat, ekologik muhofaza.

Баҳадир ОМОНОВ,

Доцент Шахрисабзского государственного педагогического института, DSc,

Электронная почта: bakhodiron@gmail.com

НЕОБХОДИМОСТЬ СОЗДАНИЯ НОВОЙ МОДЕЛИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается необходимость формирования новой модели экологической политики Узбекистана в условиях экологической глобализации. Также сравнительно анализируются принципы национальной экологической политики и международной экологической политики, применяемые мировым сообществом.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологическая политика, стихийное бедствие, экологическая ситуация, экологическое отношение, экологические проблемы, экологическая культура, экологические субъекты, экологический интерес, экологическая защита.

Bahadir OMONOV,

Associate Professor of Shahrizabz State Pedagogical Institute, (DSc).

E-mail: bakhodiron@gmail.com

THE NECESSITY TO CREATE A NEW MODEL OF ENVIRONMENTAL POLICY OF UZBEKISTAN

Annotation

The article examines the need to form a new model of environmental policy in Uzbekistan in the context of environmental globalization. The principles of national environmental policy and international environmental policy applied by the world community are also comparatively analyzed.

Key words: environmental safety, environmental policy, natural disaster, environmental situation, environmental attitude, environmental problems, environmental culture, environmental subjects, environmental interest, environmental protection.

Kirish. XXI asrda ekologik globallashuv tendensiyasining avj olishi O'zbekistonning barqaror ekologik rivojlanishi strategiyasini belgilaydigan ekologik siyosat modelini yaratishni kun tartibiga qo'yimoqda. Bunday modelga zaruriyat 15-20 yillar avvaliq yuzaga kelib ulgurgan. Shuni nazarda tutgan holda O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov bu haqda: "global ijtimoiy muammolar, jumladan ming yillik rivojlanish maqsadlari doirasida, "regionalizm orqali globalizm sari" formulasi bo'yicha, samarali mintaqaviy mexanizmlar yaratish yo'li bilan hal etilishi lozim" [2; 286], deb ko'rsatgan edi. Biroq muammo shundaki, mazkur model hanuzga qadar tugal shakllantirilgani yo'q. Bu model mazmuniga va funksiyasiga ko'ra xalqaro ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy-madaniy munosabatlarni ekologiyalashtirish imkoniyatlarini aniqlashi; milliy va hududiy ekologik muammolarni hal qilishning institutsional tizimida jiddiy islohotlar strategiyasini belgilashi; ekologik globallashuv sharoitida mahalliy, milliy, hududiy ekologik faoliyatlarning integratsiyalashish tendensiyalarini ko'rsatib berishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuning turli jihatlarini jumladan, ekologik muammolarning umumsayyoraviy tus olishi U.Abilov, H.Ahmedov, M.Baxodirov, A.Zikiryayev, M.Mamanazarov, O.Mannopova, S.Mamashokirov, A.Nig‘matov, S.Sanginov, E.Usmonov, U.Xo‘janazarov, J.T.Xolmo‘minov, O.Qosimov, O‘.Tilavov, A.Qo‘ldoshev, Z.Akromov, A.Berdimuratova, E.S.Hoshimova, F.Qilichev, S.Azamova, A.Aymatov, Omonov va boshqalar tomonidan o‘rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuning mohiyatini yoritishda tarixiylik, analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash, qiyosiy tahlil kabi mantiqiy uslublardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunga kelib, mamlakatda va jahonda kechayotgan ko‘plab jarayonlar davlat ekologik siyosatining yangi modeliga zaruriyatni tobora oshirmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, ekologik siyosatning yangi modelini shakllantirish zaruratini kun tartibiga qo‘yib, quyidagi omillarni e‘tiborga olishni taqozo qilmoqda:

1. Tarixiy taraqqiyot tajribalari shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy va global ekologik siyosiy munosabatlarning hozirgi holati ijtimoiy-iqtisodiy hayot yo‘nalishlarini umuminsoniy manfaatlarga moslashtirish talablariga javob bermaydi, aksincha undan og‘ishning yangi tendensiyalari vujudga kelmoqda. Shu asosda: bir tomondan, milliy ekologik siyosatning yangi strategik mo‘ljallarini belgilash zarurati eski stereotiplardan voz kechishni taqozo qilayotgan bo‘lsa; ikkinchi tomondan, ekologik siyosatning globallasuvi jarayonida ham ayrim davlatlar milliy taraqqiyotining individual strategiyasini shakllantirish siyosatida milliy manfaatlar ustuvorligini ta‘minlashga intilish, o‘ziga xos «milliy ekologik egoizmni» namoyon qilmoqda. Shunga qaramasdan, hozirgi zamonda milliy ekologik siyosatning ustuvorlashib borishi quyidagi sabablar bilan xarakterlanadi: birinchidan, ayrim mintaqalarda ekologik vaziyatning keskinlashuvi va uning eskalatsiyasi natijasida globallasuvi; ikkinchidan, milliy ekologik siyosatning xalqaro masshtabda integratsiyalashuv zaruriyatini e‘tirof etish; uchinchidan, ekologik siyosatning integratsiyalashish va globallasish tendensiyasiga

davlatlarning tayyorgarlik darajasi, amaliy harakat imkoniyatlari reallashuvi; to'rtinchidan, xalqaro ekologik siyosiy munosabatlarda "konsensus nuqtasini" topishdan umuminsoniy manfaatdorlik muhim ahamiyat kasb etmoqda.

2. Xalqaro ekologik siyosiy munosabatlarda hozirgi zamon dunyo sistemasining ko'pqtbliligi omilini hisobga olish zarur. Xalqaro ekologik siyosatdagi hatto sezilmaydigan kelishilmovchilik ham taraqqiy etgan davlatlarning «milliy egoizm»ini namoyon qiladi yoki rivojlanayotgan davlatlarning milliy manfaatlarini tan olmaslikka olib kelishi mumkin.

Ekologik globallashuv sharoitida davlatlarning milliy ekologik siyosati paradigmalari o'zgarib, yangi mazmun va ko'lam kasb etmoqda. Uning kompleks-sistemali xarakteri ekologik siyosat predmeti doirasiga ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, psixologik, etnomadaniy, etikologik, informatsion va boshqa omillarning uyg'unligi, transmilliy xususiyatlarining ekologik siyosiy faoliyatga ta'siri o'sib borayotganligi bilan izohlanadi. Shuning uchun ham dunyoning turli mintaqalarida yashovchi, lekin ekologik muammolari umumiy bo'lgan davlat rahbarlarining milliy, regional, global muammolarga umuminsoniyat manfaatlari asosida yondashish tendensiyasi kuchayishiga olib kelmoqda. Bu hodisani, pragmatizm falsafasi nuqtai nazaridan, butun insoniyatning optimal ekologik muhitda hayot kechirishi uchun siyosiy munosabatlarni tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilishning operativ strategiyasi sifatida baholash mumkin. Zero, aynan shunday siyosiy pragmatizm globallashish potensialiga ega bo'lgan mintaqaviy muammolar yechimining yo'llarini, usullarini, vositalarini ko'rsatib berishi mumkin. YA'ni, mintaqaviy ekologik muammolarni zudlik bilan ratsional va konstruktiv hal qilish zaruriyati quyidagilar bilan belgilanadi:

Birinchidan, o'tgan asrning ikkinchi yarmida global miqyosda yuzaga kelgan ekologik vaziyat keskinlashuvining tarixiy genezisini, obyektiv shart-sharoitlarini, sabablarini va subyektiv omillarini aniqlash, jahon ham-jamiyatining XXI asrdagi ekologik siyosati strategik vazifalari yo'nalish-lari, ko'lami, istiqbollari belgilab bermoqda.

Ikkinchidan, ekologik muammolar globalligini anglash, nafaqat milliy ekologik siyosatning strategik mo'ljallarini ko'rsatish, taktik rejalarni amalga oshirishning konstruktiv-ratsional usul hamda vositalarini tanlash imkoniyatini beradi, balki muayyan ekologik makonning real siyosiy manzarasini tashkil qilgan strukturaviy elementlar (institutsional tizim) funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, davlatlarning tabiat muhofazasi sohasida geosiyosati samaradorligi uchun qulay shart-sharoit barpo qilish, uning konseptual nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqishga, milliy ekologik institutsional tarkiblarni xalqaro ekologik siyosiy munosabatlarga moslanuvchan (adaptatsion) muhit yaratishga bog'liq bo'ladi.

Har qanday davlatning milliy ekologik siyosati barcha ijtimoiy-iqtisodiy parametrlar bo'yicha, muqarrar ravishda, gumanistik xarakterga egaligi va butun insoniyat manfaatlariga mos kelganligi uchun davlatlardan (ularning sistemasidan) qat'iy siyosiy harakatlarni talab qiladi. Chunki siyosatchilarning nisbatan keng tarqalgan xulosalariga ko'ra "bugun, hatto dunyoning boshqa chekkasida ko'mir bilan ishlaydigan elektrostansiya qurilishi yoki o'rmonlarning kesilishi bizning millatimizga qaqshatqich zarba bo'lib, xuddi Yangi Orleanni, Mayamini, Xarvinchni to'pga tutish uchun harbiy kemalarni yuborishga o'xshagan agressiya aktidir. Siyosatchilar mamlakatlarni atmosferaga uglerod gazini chiqarishni cheklashga, o'rmonlarni saqlashga majbur qilishlari kerak, agar rad qilsalar, ularning elektrostansiyalariga bombalar tashlab, o'rmonlarni kesishga qarshi qo'shin yuborib bizni himoya qilishga majburdirlar" [4; 61-73]. Bu siyosiy tadbirlarning pirovard maqsadi insoniyatni muqarrar ekologik halokatdan saqlab qolish bo'lib, ularning global miqyosda amalga oshishi:

- milliy va mintaqaviy ekologik siyosatni umuminsoniyat manfaatlari doirasida tartibga soluvchi turli institutsional strukturalarni tashkil qilish va ularning xalqaro ekologik munosabatlar globallasuvi jarayoniga integratsiyalashish imkoniyatlarini yaratish;

- global ekologik makonda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, texnik-texnologik va intellektual hamkorlikning tashkiliy asoslarini yaratishga doir milliy dasturlarni ishlab chiqish hamda faol amalga oshirish;

- xalqaro ekologik siyosiy munosabat subyektlarining rasmiy va norasmiy aloqalarini rivojlantirish hamda ularning axborot ayriboshlashlarini, informatsion ta'minotini yo'lga qo'yish;

- har qanday davlatning ekologik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va barcha vositalar, usullar bilan mahalliy, hududiy, global masshtablarda ommalashtirib, moddiy va ma'naviy rag'batlantirish;

- milliy ekologik siyosat institutlari faoliyatini qonuniy-huquqiy reglamentlashtirishni demokratik tamoyillarga ko'ra tashkillashtirib, ularni maksimal darajada liberallashtirish;

- milliy ekologik siyosatni xalqaro ekologik munosabatlarni pragmatiklashtirishga yo'naltirilgan global siyosatga integratsiyalashuviga psixologik jihatdan tayyorlashiga bog'liq bo'ladi.

Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar ham milliy ekologik siyosatning yangi modelini shakllantirishni talab qiladi. Bu, bir tomondan, davlatlarning tarixiy shakllangan individual ekologik manfaatlari va ehtiyojlarini, ikkinchi tomondan esa, ekologik globallashtirish jarayonlari xususiyatlarini e'tiborga olishni taqozo qiladi. Chunki hozirgacha bo'lgan jahon tajribalari, sobiq SSSR tarqalib ketgandan keyin vujudga kelgan tarixiy sharoitlarga o'xshash bo'lgan mamlakatlarda (xususan, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish davrida) atrof-muhitni muhofaza qilishga mutasaddi siyosiy strukturalar milliy darajada passiv bo'lsa, ularning xalqaro ekologik siyosiy jarayonlarga integratsiyalashuvi sust bo'lishini ko'rsatmoqda.

Davlatning bosh siyosiy institut sifatida gumanizm va demokratiya tamoyillarga amal qilishi, eng avvalo, uning milliy ekologik siyosat modeli markaziga insonni qo'yishida namoyon bo'ladi. Jamiyat hayotining barcha sohalarida insonga davlat siyosati darajasida g'amxo'rlik qilinganligi fuqarolar

ijtimoiy faoliyati va hayoti uchun qulay ekologik muhitni yaratilganligi bilan belgilanadi.

Milliy ekologik siyosat modelining gumanistik xarakteri: 1) xalqaro ekologik siyosiy munosabat subyektlari tomonidan ekologik muammolarning transnatsionalligini, ularni hal qilish uchun moddiy-texnik resurslarni va boshqa imkoniyatlarni integratsiyalashtirish zarurligini e'tirof etish; 2) umuminsoniy manfaatlar ustuvorligi tamoyiliga ko'ra, barcha millat va davlatlar manfaatlariga mos universal nazariy-metodologik asoslarni, huquqiy normalar va konseptual doktrinalarni ishlab chiqish; 3) globallashtirish ehtimolligi, imkoniyati yuqori bo'lgan mahalliy, milliy, hududiy ekologik xavf o'choqlarini aniqlash hamda xaritalashtirib, turli davlatlar va xalqaro institutlar o'rtasida ekologik vazifalar taqsimotini tashkil qilish va boshqarish; 4) muayyan ekologik muhitda turli darajadagi davlat va jamoatchilik institutlari ekologik aloqalari integratsiyasi jarayonini boshqarish, siyosiy tizimlar faoliyati monitoringi usullari va vositalarini takomillashtirishda namoyon bo'ladi.

Milliy ekologik siyosat modelining demokratik xarakteri, gumanistik mazmuni, umuminsoniyat manfaatlariga mosligi va samaradorligi milliy, regional va global ekologik manfaatlarining o'zaro mos kelishi; global ekologik siyosatning strategik vazifalarini amalga oshirish uchun zarur vositalar va potensial imkoniyatlarga egaligi; global ekologik siyosat subyektlari faoliyatlarini muvofiqlashtirish darajasi; global ekologik siyosat institutlarning ekologik ehtiyojlar o'zgarishiga mos funksional o'zgaruvchanligi kabi omillarga bog'liq bo'ladi. Biroq, milliy va mintaqaviy ekologik siyosat, bir tomondan, konkret mamlakat va hududning strategik vazifalaridan kelib chiqib shakllanganligi uchun hamma vaqt ham global ekologik siyosatga mos kelmaydi. Boshqa tomondan, yuqorida ko'rsatilganidek, global ekologik strategiya davlatlarning milliy va mintaqaviy ekologik siyosatiga tayanishi bilan o'z samaradorligini ta'minlaydi.

Sobiq SSSRning mustamlakachilikka asoslangan xo'jalik yuritish siyosati psevdogumanistik xarakterga ega bo'lib, mavhum "sovet xalqi" manfaatlariga bo'ysundirilgan edi. Yuzaki qaraganda, milliy o'lkalarda ishlab chiqarishni

kengaytirish, uning utilitar manfaatlariga mos kelsa ham, mohiyatan uning tabiatini, inson resursini ekspluatatsiya qilishga asoslangan edi. “Tabiiy va mineral xom ashyo zaxiralaridan vahshiylarcha, ekstensiv usulda, juda katta xarajatlar va isrofgarchiliklar bilan foydalanishga asoslangan sotsialistik xo‘jalik yuritish tizimining butun mohiyatiga mamlakat ixtiyoridagi beqiyos boyliklarga avaylab munosabatda bo‘lish g‘oyasi butunlay yot edi” [3; 110]. Aynan shu munosabatni uning antigumanistik mohiyati sifatida baholash kerak. Markaziy Osiyo mintaqasida Orol dengizi suv resursidan vaqtinchalik utilitar-merkantil manfaatlar asosida sof iqtisodiy foyda nuqtai nazardan foydalanish, uning qurishiga bosh sabablardan biri bo‘ldi.

Ekologik globallashuv jahon ekologik siyosati xarakterini belgilovchi omilga aylanmoqda. Har qanday milliy ekologik siyosat modelining gumanistik xakteri davlatning dunyo miqyosidagi gumanistik aksiyalarda ishtirok etish faolligi bilan belgilanadi. Lekin bugungi kunda ayrim davlatlarning global ekologik barqarorlikni ta‘minlashga qo‘shayotgan hissasi deklarativ xarakter kasb etib qolmoqda. Bizning nazarimizda, buning quyidagi sabablari bor: birinchidan, milliy doirada keskinlashgan ekologik muammolarni alohida davlatlar, hatto muayyan mintaqa imkoniyatlari doirasida hal qilib bo‘lmasligini tushunmaslikdir. Bu esa ekologik siyosatning yangi modelini shakllantirishga xalal beradi; ikkinchidan, ekologik siyosiy munosabatlar integratsiyalashuvi va uning global sistemasi boshqa sohalaridagi ijtimoiy munosabatlar integratsiyalashuviga bog‘liq bo‘lganligi uchun silliq kechayotgani yo‘q; uchinchidan, xalqaro ekologik siyosiy munosabatlarning hozirgi rivojlanish bosqichida eski steriotiplarni bartaraf qilishda, murosfa falsafasiga asoslangan metodik yondashuvlar asosidagi islohotlardagi deklarativlik va fragmentarlik; to‘rtinchidan, milliy manfaatlarini suiste‘mol qilish, davlatlarning “ekologik marginallashuvi” natijasida xalqaro ekologik siyosiy munosabatlarni reglamentlashtiradigan qonuniy-huquqiy asoslar nochorligi sezilmoqda.

Lekin, ekologik siyosiy munosabatlar integratsiyasi va globallashuvi, bu jarayonlarni, qandaydir mavhum standartlashgan qat‘iy mezonlar bilan baholashni

emas, balki ularning konkret subyektlari ehtiyojlari, manfaatlari asosida differensial yondashuvini talab qiladi. Bu esa, o'z navbatida, baholash mezonlarida fikrlar tarqoqligi paydo bo'lishiga, hatto siyosiy munosabatlarni insonparvarlashtirishda ekologik omilning rolini, ahamiyatini butunlay rad etishgacha borib yetadi. Shuning uchun, global muammolarni hal etishda jahon hamjamiyatining hamkorligi asosiy rol o'ynashini e'tirof etgan holda, eng avvalo, mintaqadagi davlatlarning bu jarayonlardagi rolini, o'rnini aniqlab olish kerak.

Milliy ekologik siyosat modelini shakllantirishda shu sohadagi tadqiqotlarning dissiplinar xarakterini, olimlarning burchi va mas'uliyatini, siyosatchilarning obyektga milliy manfaatlarni mutlaqlashtirishga asoslangan munosabatlari muqobilligini e'tiborga olish kerak. Chunki muammoga ayrim davlat rahbarlarining sof mahalliy, iqtisodiy determinizm yoki siyosiy manfaatlar, iddaolar asosida yondashishi "etnik egotsentrizm" ko'rinishi bo'lib, ularga umuminsoniy gumanistik tamoyillar yotdir.

Bularning barchasiga xalqlar o'rtasidagi tarixiy shakllangan munosabatlar tizimidagi ijtimoiy omillarga yetarli baho bermaslik yoki globallashuv jarayonida tomonlarning ehtiyojlari, manfaatlari butunlay e'tiborga olinmasligi xosdir. Agar ekologik globallashuv u yoki bu darajada iqtisodiy integratsiya jarayoni bilan bog'liqligini e'tiborga oladigan bo'lsak, rad qilib bo'lmaydigan ziddiyatlarining obyektiv xarakteri ko'zga tashlanadi. Boshqacha qilib aytganda, ekologik globallashuv barcha ijtimoiy hayot sohalaridagi xalqaro munosabatlarning butun sistemasi elementlariga ta'siri bilan o'zining universal ahamiyatini ham, ziddiyatlarini ham namoyon qiladi.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, ekologik globallashuv jarayonlari davlatning milliy ekologik siyosati strategiyasi va taktikasi haqidagi konseptual nazariyalarni shakllantirish, mazkur nazariyalar asosida ekologik siyosatning yangi modelini yaratish muammosini kun tartibiga qo'ymoqda. Ushbu modelni ishlab chiqishda etnik, demografik, geografik, konfessional mental xususiyatlar bilan umuminsoniy manfaatlar uyg'unligini ta'minlash, uni gumanistik va demokratik tamoyillarga bo'ysundirish masalalari ham dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur

muammolarga e'tiborsizlik milliy utilitar-merkantil manfaatlarning mutlaqlashuviga va xalqaro ekologik siyosat bilan integratsiyalashuvga to'sqinlik qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. 456 б.
2. Каримов И. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Том 16. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б.286.
3. Каримов И. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Том 6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. – Б.110.
4. Дробот Г.А., Кочеткова Е.В. Экологические проблемы как глобальная угроза безопасности// Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. 2009. №3 – С.61-73.
5. Omonov B.N. Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia // Turkish Online Of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, July 2021: 2541-2545. <https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4680>
6. Omonov Bahodir Nurillaevich, Ochilova Guzal Aralovna, Nomozov Khurshid Shavkatovich, Manzarov Yusuf Khurramovich, Ochilov Baxrom Aralovich Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System. <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/view/2880/2583>
https://www.scopus.com/sourceid/21100216519_984-989
7. Aralovna, O. G., Nurillaevich, O. B., Ayonovna, A. S., & Manzarov, Y. K. (2023). ECOLOGICAL GLOBALIZATION AND ITS SOCIAL PLACE IN THE GLOBALIZATION SYSTEM OF PROCESSES. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(1S), 5000-5006.